

Åkerbruksriter och hällristningar.

Av

AXEL W. PERSSON.

rkeologiska undersökningar ha gett vid handen, att man redan under den yngre stenåldern börjat bedriva åkerbruk ej blott i Orienten utan ock i Europa, ja till och med här uppe i Skandinavien. De sädeslag, som då odlades, vete och korn samt under varmare luftstreck även hirs, ha sitt urhem borta i främre Orienten¹ och ha därifrån spritts över de klassiska länderna, över Schweiz, som påbyggnadsfynd visa, och ända hit upp till Norden². Ord som åker, plog, plöja, så, meja, mala o. s. v. gemensamma för syd- och nordeuropeiska språk lämna ett lingvistiskt-historiskt bevis för att man jämte sädeslagen övertagit jämväl åkerbrukets primitivaste teknik.

Vi kunna ej försätta oss in i de människors tankeliv, som idkade det första åkerbruket, strödde korn i därtill särskilt förberedd jord och skördade det, sedan det i sinom tid mognat, men vi kunna förstå, vilket djupt intryck det måste ha gjort på dem, då de sågo allt utvecklas efter en för månader uppgjord plan. Det berodde ej på nyckfull slump utan utvecklades efter en viss "gudomlig ordning". Erfarenheten lärde också snart dessa människor, att skördarna trots samma arbete från deras sida ej blevo lika goda alla år: det gällde därför att med magiska medel befordra för växtligheten gynnsamma faktorer och avvärja för densamma skadliga. Jämte kunskapen om de yttre formerna för sädeskornets handhavande följde som ett slags bruksanvisning även vissa åkerbruksriter, som beledsagade det primitiva åkerbruket för säkrande av en god årsväxt. På de ställen,

¹ Jfr Ed. Hahn, s. v. Ackerbau i Reallexikon der Vorgeschichte. — Professor Sernander är, såsom han muntligen meddelat mig, av den åsikten, att de stamma från Mindre Asien.

² Jfr Montelius, Der Orient und Europa, s. 3 f.

där samma sädeslag odlas, utgående från ett gemensamt urhem, och där alltså ensartat åkerbruk bedrivits, ha vi att a p r i o r i vänta ensartade åkerbruksriter, även om folken ej äro stambesläktade.

De båda huvudfaktorer, som äro utslagsgivande för årsväxten, äro t e m p e r a t u r o c h n e d e r b ö r d, det är sol och regn. De viktigaste årsväxtriterna över hela jordklotet sammanhännga också just med s o l d y r k a n o c h r e g n m a g i, och efter de allmänna klimatiska förhållandena träder än den ena, än den andra sidan mera i förgrunden. De likheter mellan årsväxtriter i Gamla världen samt i Amerika och Australien, som faktiskt förefinnas, bero just på detta förhållande, och det berättigar oss även att till förklaring av åkerbruksriter söka analogier inom helt skilda kulturvärldar. Men ett gemensamt ursprung ha dessa riter endast, då det finnes ett gemensamt konkret underlag, samma sädeslag, med vilket "bruksanvisningen" övertagits.

De riter, det sålunda här rör sig om, äro lika gamla, som människans första stora steg fram mot vår egen tids kultur. Det är därför självklart, att de på skilda breddgrader och under olika yttre påverkningar utvecklats på olika sätt, men man har rätt att förut-sätta vissa spår av dem såväl i det gamla Egypten, i Grekland — framförallt i dess genom talrika bildframställningar bekanta förhistoriska religion —, i Italien och här uppe i Norden på hållristningar som ock i magiska bruk, som ännu leva kvar i folkliga sedvänjor. Bonden har ju i alla tider varit känd för sin konservatism och all religion är konservativ, ej underligt om vissa åkerbruksriter hållit sig årtusenden igenom.

Åkerbruk och boskapsskötsel höra ju oskiljaktigt samman, och för något mera utvecklat åkerbruk kräves ovillkorligen en dragare. Det äldsta dragdjuret är oxen, först påvisbar som husdjur i Orienten. Att den som dragare är äldre än hästen, därför finnes ett evident arkeologiskt bevis, om nämligen Assyrien-Babylonien, Egypten och det gamla Grekland tagas med i betraktande. Där uppträder hästen först under andra årtusendet f. Kr., medan nötkreaturet existerat som husdjur redan i årtusenden¹. Vi äro alltså berättigade att a p r i o r i

¹ Jfr E. d. Hahn, *Haustiere*, s. 75 ff. och 186 ff. — Jfr även Martin P. Nilsson, *The Minoan-Mycenaean Religion and its survival in Greek Religion*, s. 21 f.

antaga, att oxen och tjuren spela en roll i de äldsta åkerbruksriterna; därpå beror den speciella kraft, som tillmättes dem i fruktbarhetskulter¹.

Innan vi övergå till vissa speciella åkerbruksriter, må några allmänna anmärkningar förutskickas. Först må det uttryckligen betonas, att det här ej är fråga annat än om magiska riter, alltså ej om någon verklig gudakult. Det är krafterna man sökt påverka, de som verka blint som en naturlag, ej en utpräglad gudagestalt med fri vilja — det är med ett ord sagt magi, ej religion.

Den primitiva människan tar alltid liknelsen för verklighet; som små ha nog de flesta av oss någon gång fått höra, då vi i ungdomligt övermod ha efterhärmat exempelvis en haltande: "akta dig! Du kan bli sådan". Och människan kan genom mimisk eller reell efterbildning ej blott bringa människor och djur eller föremål under sitt inflytande och utnyttja deras kraft, hon kan på samma sätt även vinna herravälde över naturen, exempelvis årsväxten. Eftersom det därvid är fråga om i egentlig mening abstrakta ting, måste hon först tillgripa en analogi, en bild, genom vilken de abstrakta krafter, som hon önskar på ett eller annat sätt påverka, kunna konkret åskådliggöras — därav bildens höga anor i språk och konst. Om man förfärdigar en avbild av vax av den kallsinnige älskaren och smälter den i eld, så kommer också urbilden att förtäras av kärlekens låga; om man skapar en bild av solen, så verkar substansen sol i denna; om man mimiskt eller reellt skapar en avbildning av fruktbarhetsakten mellan man och kvinna, så påverkar man därmed ex analogia fruktbarheten i naturen.

De som utföra riterna äro bärare av krafterna, alltså själva demoner, och i denna egenskap utföra de för växtlighetens trivsel nödvändiga magiska handlingar, phalliska ceremonier och danser, och utöva dymedelst en magisk inverkan på naturförloppet. Under stundom önskar man släppa ut de i den officierandes kropp bundna

¹ Preuss efterlyser anledningen i en uppsats betitlad "Der dämonische Ursprung des griechischen Dramas" i Neue Jahrbücher 1906, s. 189, där det heter: "Seine (h. e. Dionysos) Auffassung als Stier weist sogar auf die Ableitung des Gottes von einer den Stieren zugeschriebenen besonderen Zauberkraft für das Wachstum hin, wenn auch nicht festzustellen ist, worauf ein solcher Glaube beruhte."

magiska krafterna, vilket resulterar i rituell stympning, vars samband med fruktbarheten är särskilt påtaglig i exempelvis den inom Attiskulten förekommande snöpningen. Vid människooffer har man i många fall otvivelaktigt att utgå ifrån, att människan representerar en fruktbarhetsdemon, som dödas för att förnyas och därigenom få ny och större kraft att verka till människornas bästa. De människooffer, som mångenstädes förekomma till solen, företagas likaledes för att förnya den: de förekomma just vid den tid, då solen börjar återfå sin livgivande kraft.

De riter, som utföras i samband med skörden, ha ursprungligen intet med den bärgade skörden att göra utan sammanhånga med en känsla av behov att sörja för ny växtlighet, då den gamla skördas — växtligheten har blivit gammal och måste förnyas. Fruktbarhetsdemonerna, förkroppsligade i de officierande människorna, frammana bl. a. genom sin phalliska verksamhet ny växtlighet i naturen: phallos och könsakt äro förutsättningar för naturförnyelsen enligt den homöopatiska magins grundprinciper, som bygga på associationslagen på grund av likhet.

Om den primitiva människan höljer sig i en mask, förvandlas hon till det som masken framställer. Det vanligaste medlet för maskering är pådragande av en djurhud — just i huden sitter djurets magiska kraft framförallt¹ — och iklädd djurhuden utövar hon den magiska kraft, som är speciellt förknippad med djuret i fråga. Den som höljer sig i en tjurhud blir en tjur, och detta djur, som i egenkap av dragare står i yttre förhållande till åkerbruket, representerar jämlikt den kontagiösa magin åkerbruket. Den i tjur- eller oxhud maskerade har alltså en roll att spela i åkerbruksritererna. Men även delar av huden, t. ex. hornen, kunna representera den i tjuren inneboende magiska kraften; förmodligen ligger häri förklaringen till de s. k. sakralhornens betydelse i den kretisk-mykenska religionen, där ju även tjuren spelar en synnerligen framträdande roll. Hornen äro alltså ursprungligen symboler för växtkraften och sekundärt för kraften, styrkan överhuvudtaget. Genom hornen eller

¹ Därmed sammanhänges hudoffret — jfr Hammarstedt, Hudar och skinn såsom offer, *Fataburen* 1919, s. 114 ff. — Jfr även den undergörande kraft, som särskilt klädnaden har, exempelvis Kristi klädnad och helgonreliker.

en efterbildning av dem kan tjurens styrka överföras på bäraren, därav den hornbeprydda hjälmen.

Slutligen blott ännu en sak: det finns ovedersägligen på många håll ett samband mellan fruktbarhetsriter och dödsriter, exempelvis i de eleusinska mysterierna. Dödskulten har en allmän karaktär av fruktbarhetskult beroende därpå, att man genom magiska, livväckande medel önskar omintetgöra den dödande kraft, som utgår från den döde på hela hans omgivning och som den primitiva människan tydligt konstaterar vid smittosamma sjukdomar. Betecknande är, att indianerna ej ha rätt att begrava sina döda i närheten av sädesfält enligt välvilligt meddelande av professor Brodeur, som själv har uppgiften från en indian i norra Kalifornien — samma sed iaktages även av indianerna i Mexiko.

* *
*

Professor O. Almgren har i sitt arbete "Hållristningar och Kultbruk" enligt min mening lyckats till fullo bevisa, att de nordiska hållristningarna ha religiös innebörd. Det, som här följer, är endast några randanmärkningarna ägnade att än ytterligare befästa hans tes och förklara vissa detaljer i ristningarna utifrån jämförelsematerial hämtat huvudsakligen från klassiskt område.

Vid en genomgång av det av Almgren framlagda materialet fäste jag mig vid, att så gott som alla de figurer, som taga en mera framträdande del i kulthandlingarna, äro försedda med vad man allmänt menar s v ä r d, ofta med en högst egendomlig svalstjärtliknande doppsko. I en del av framställningarna förefaller detta svärd minst sagt malplacerat, framförallt i de scener som återgiva samlag (Almgren fig. 79, 81) eller plöjning (Almgren fig. 71, 72). Det är jämväl anmärkningsvärt, att "svärdet" liksom i de ovannämnda scenerna så gott som överallt förekommer hos phalliska figurer¹.

Om det här verkligen vore fråga om svärd, skulle man därmed

¹ "Svärdet" förekommer sålunda samman med phallos och yxa, med phallos och spjut, med phallos och lur, med phallos och båt, med phallos och solsymbol, med phallos i dans samt på ett par ställen med phallos i ej närmare bestämbara situationer. "Svärd" utan phallos men samman med bäge förekommer på ett par ställen, till vilka vi senare återkomma.

ha en betydelsefull hållpunkt för datering av den stora massan av hållristningar. De äldsta kända svärden på ägeiskt område häröra från schaktgravarna i Mykene, alltså från sjuttonde århundradet. Man kan på dessa ännu klart se svärdets genesis ur dolken. Även om de här påträffade svärden kunna antagas vara en nyhet, som kommit in i Grekland med från norr invandrande indoeuropeer, acheerna, tillika med häst och stridsvagn, så torde dock svärdets tillkomst ej ligga långt före 1700 f. Kr. — det visar de äldsta mykenska svärdens ofullkomlighet med fäste och klinga arbetade var för sig utan genomgående tånge. Då man finner en sådan redan i de äldsta nordiska svärden, har man velat lösa dem från Donaugebitets och har menat, att de uppkommit självständigt med utgångspunkt från den nordiska flintdolken¹. Vare härmed huru som helst — stort äldre än svärdet i Sydosteuropa torde det nordiska ej vara. Verklig metalltid är *conditio sine qua non* för svärdets tillblivelse.

Det förekommer avbildningar av svärd på hållristningarna vid Ekensberg i Östergötland, men dessa äro "icke burna av människor, utan isolerade inhuggna i den släta berghällen", och deras form gav B. E. Hildebrand den första hållpunkten till tidfästning av hållristningarna². Här har emellertid svärdet varit "en helig symbol, som man avbildat, precis som då en dubbelyxa framställts"³. Ingen av dessa otvetydiga svärdsbilder har den egendomliga doppsko, som de s. k. svärd, som bäras av människor⁴. Det är även i hög grad påfallande, att man ingenstädes finner en människofigur, som med säkerhet kan sägas vara framställd med svärd i handen men väl med yxa, spjut och båge. Almgren nämner detta i förbigående men har uppenbarligen ej fäst större avseende därvid: "Svärd svängas dock ej på våra ristningar av manskgestalterna såsom fallet är med yxor och spjut, utan ses fästade vid deras midja" (s. 283). Och detta skulle förekomma på hundratals figurer! Jag har kommit till den

¹ Jfr Sprockhoff i *Reallexikon der Vorgeschichte*, s. v. Schwert, s. 412.

² Jfr *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* 2 (1869), s. 416 ff.

³ T. Segerstedt, *Nordiska vapengudar i Skrifter*, tillägnade Pehr Gustaf Eklund, s. 675.

⁴ Jfr Hildebrand, a. s., s. 424: "På många människofigurer förekommer en teckning, som icke kan föreställa annat än ett sidogevär eller en svärdsbalja."

bestämda övertygelsen, att det här ej är fråga om svärd utan om — svansar.

De i kulthandlingarna aktivt deltagande personerna äro klädda i djurhudar, vilka äro antydda genom återgivande av svansen och i en del fall även av hornen. Ett stöd för denna tolknings riktighet

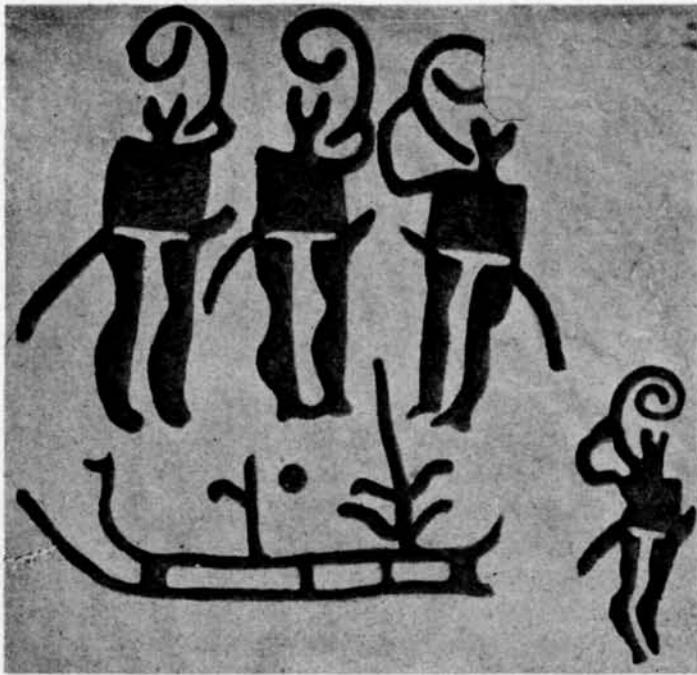

Fig. 1. Hällristning. Kalleby, Tanums sn, Bohuslän.
Efter Almgren.

finner jag bland annat däri, att alla behornade figurer äro framställda med svans: behornade, svansförsedda figurer i samlag (Almgren fig. 81), dansande (fig. 13 c, 16 b), båtbarare (fig. 45 a), yxbärare (fig. 81), lurblåsare (fig. 7, här fig. 1). Därtill komma några figurer sedda rakt framifrån (fig. 2) med mellan benen nedhängande svansar (Almgren fig. 72, 103, 140) samt andra, där en kontrollundersökning av ristningarna är nödvändig och där det baktill nedhängande ej tillåter en tolkning som svärd men väl däremot som svans (exempelvis Almgren fig. 73, en eller möjligen två av de större

yxkämparna, samt fig. 92, den största figuren) — man har i dessa fall varit böjd att antaga senare överhuggningar.

Denna tolkning av de i kulthandlingen aktivt deltagande såsom klädda i djurhudar — i vissa fall säkert oxhudar — har en mängd paralleller ej blott på klassisk mark utan så gott som överallt. I annat sammanhang omnämner Almgren själv den bild från paleolitisk tid i Caverne des Trois-Frères (Ariège), som visar en man, "som tydligen bär en djurmask för ansiktet" och har stora horn på huvudet och dessutom "en svans baktill" — om "fastbunden"

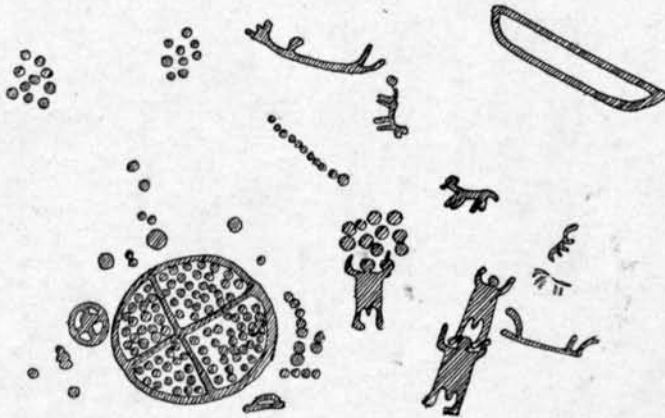

Fig. 2. Hällristning. Finntorp, Tanums sn, Bohuslän.
Efter Almgren.

eller sammanhängande med en hel djurhudsdräkt må hellre vara osagt¹. Och vi behöva blott kasta en blick på den av Almgren avbildade Hagia-Triada-sarkofagen (fig. 111, 112) för att finna andra exempel: de mera framträdande officianterna äro här klädda i hudar med tydligt angiven svans — det gäller kvinnan vid altaret, de tre som frambära gåvor till den döde, båt och slaktade djur, samt den, som håller blod i karet mellan dubbelyxorna (fig. 3). Det kan här ej råda någon som helst tvekan om djurfällsbeklädnaden — för-

¹ Jfr Almgren, a. a., s. 229 och fig. 143. — En rikhaltig sammanställning av djurmaskframställningar från paleolithikum hos Kühn, Kunst und Kultur der Vorzeit Europas, s. 466 ff. Ofta äro de maskerade även ithyphalliska och framställda dansande; Kühn betonar deras fruktbarkhetskaraktär.

modligen är det gethudar, som den långa hårbeklädnaden och de relativt korta svansarna tyckas ge vid handen. Här är alltså djurhudsdräkten betygad i dödskulten.

Men den finnes även belagd från andra håll inom den kretiska religionen. Jag tvekar ej ett ögonblick att ansluta mig till dem, som i ledarens för skördeprocessionen fjällliknande dräkt på den s. k. skördevasen från Hagia-Triada se en djurhud, förmodligen ett fårskinn — och här är det otvetydigt fråga om en fruktbarhetsrit (märk mannen, som griper efter den framför honom i processionen tågandes phallos)¹. Även på en gem från Hagia-Trada är en person i liknande djurhudsdräkt framställd². I detta sammanhang förtjänar

Fig. 3. Detalj av sarkofag från Hagia-Triada. Efter Kunstgesch. in Bildern.

det även erinras om, att man ännu i klassisk tid offrat till Afrodite i Paphos på Cypern iförd fårfall, och Pindaros kallar Pyth. 2,15 Afrodites präst för "Afrodites prästbagge" *ιερέα κίλων Ἀφροδίτας*. Afroditekulten har här mycket gamla anor och den klassiska kultbyggnaden är så gott som i detalj lik de kultbyggnader, som avbildas på kretiska väggmålningar och på guldbleck från Mykene³.

Även om djurhuden i klassisk tid ej förekom som prästdräkt i egentlig mening, så kan man dock med bestämdhet spåra den som rituell beklädnad i vissa kulter. Vergilius säger på tal om Herkuleskulten vid Ara maxima i Rom på ett ställe i Aeneiden (VIII, 281 f.):

¹ Jfr t. ex. Kunstgeschichte in Bildern, H. III, s. 89, 5—7.

² Jfr ib., III, s. 89, 3.

³ Jfr Chr. Blinkenberg, Le temple de Paphos, i Det kongl. Danske Videnskabernes Selskab, Hist.-filol. Meddel. IX, 2.

Iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
pellibus in morem cincti, flammisque ferebant.

— I Poseidonkulten omtalas *ταῦροι*¹, vid Iobakcherna *ἵπποι*², i Artemis Brauronias kult *ἄρξτοι*³, i Dionysos' *τράγοι* (tragedi!), i Rom förekomma Luperci⁴, på Soracte hirpi Sorani⁵, överallt är det fråga om vid kulthandlingen assisterande, helt visst ursprungligen i respektive tjur-, häst-, björn-, bock- och varghudar höljda personer. Så voro exempelvis "björnarna" i Athen unga flickor, vilkas björndräkt, då björnar ej längre förekommo i Attika, ersattes av en brungul, krokosfärgad klädnad. De tjänade, förmodligen fyra års tid, den ursprungligen i björngestalt tänkta gudinnan, som hade sin helgedom strax till höger, då man kommer upp på Akropolis — man har jämte annat funnit en votivbjörn där.

Vid Mamuralia-festen i Rom den 14 eller möjligen den 15 mars piskades den i gethud höljde Mamurius ordentligt med långa spön — pellem virgis feriunt ad artis similitudinem säger Servius i sin kommentar till Aeneiden VII, 188⁶. Salierna ha med all sannolikhet en gång dansat omkring i fårfallar⁷. Vid invigning i Sabaziosmysterierna kläddes man i råbocksskinn⁸, pilgrimerna till Heliopolis uppträdde i fårfallar⁹, o. s. v. Det är överallt i fruktbarhets- och lustrationsriter, som djurhuden förekommer — det skulle föra alltför långt att här närmare gå in på detta vidlyftiga kapitel¹⁰.

Ett belysande exempel på djurhudens användning i väderleksmagan omnämnes från Tessalien. Uppe på berget Pelion låg Zeus Akraios' tempel, dit man under den hetaste årstiden begav sig i procession

¹ Jfr Roscher, Mythologisches Lexikon, s. v. Poseidon, sp. 2834.

² Jfr Pauly-Wissowa, Realencyklopädie, s. v. ἵππος 9.

³ Jfr ib., s. v. ἄρξτοι.

⁴ Jfr Wissowa, Religion und Kultus der Römer², s. 560, och L. Deubner, Lupercalia i Archiv für Religionswissenschaft XIII (1910), s. 481 ff.

⁵ Jfr Roscher, a. s., s. v. Hirpi Sorani.

⁶ Jfr Usener, Kleine Schriften IV, s. 122.

⁷ Jfr S. Eitrem, Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer, s. 379.

⁸ Jfr Demostenes, De corona, p. 260.

⁹ Jfr Lukianos, De dea Syria, cap. 55.

¹⁰ Endast kort berört av Eitrem i ovan citerade arbete, s. 372 ff.

för att bedja guden om svala vindar och dagg. Alla deltagarna voro klädda i färska vädurshudar, *ἐνεξωσμένοι κώδια τρίποκα καινά* enligt Pseudo-Dikaiarchos 2,8. Redan Herodotos jämför Athenas ägid med de getskinn, som de libyska kvinnorna kastade över sina kläder vid offerhandlingen: det är högst antagligt att ägiden ursprungligen har med väderleksmagi att göra¹. Enligt min uppfattning är på analogt sätt Herakles' lejonhud relik av den mykeniska furstens kultdräkt, liksom tjurhuden var den kretensiska furstens — därav Minotauros-gestalten!² En erinran om liknande ålderdomlig kultdräkt ha vi bl. a. i de i rådjurshudar klädda menaderna och i de med hästsvans försedda ithyphalliska satyrerna i Dionysos' följe. Fauner, sylvaner, ja fruktsamhetsguden Pan själv höra med i samma sammanhang.

Ett motsvarande bruk är betygat från de semitiska folken och från Egypten³. Robertson Smiths tolkning av de egyptiska djurhuvuds-gudarna i samband därmed såsom uppkomna därigenom att man ursprungligen höljt gudagestalten i offerdjurets hud, vilket sedan stelnat i konsten, förefaller mig högst beaktansvärd⁴.

Liksom det i Egypten finnes ett stort antal gudar med djurhuvuden, så finnes det ock endast med svans utrustade gudar, nyligen sammanställda av Barbara Renz i en uppsats betitlad *Geschwänzte Götter und gottähnliche Wesen*⁵. De äro samtliga sol- och vattengudar: så Set med i ändan tvåkluvan svans, Amon, Mentho-Ra —

¹ Jfr Eitrem, a. a., s. 375.

² Till detta problem återkommer jag utförligare i annat sammanhang.

³ Jfr W. Robertson Smith, *Lectures on the Religion of the Semites*, s. 416 ff.

⁴ Jfr A. Lang, *Myth. Ritual and Religion*², II, s. 129. — Det är ej möjligt, att här närmare ingå på den oerhört stora användning djurhuden har som kultdräkt hos primitiva folk — den hänger hos dem mycket nära samman med totemismen: jfr Frazer, *Totemism and Exogamy*, I s. 26, IV s. 269 över "ceremonial mask" av ett dödat djurs hud. Hos exempelvis Tlinkiterna i Nordamerika uppträda männen vid högtidliga tillfällen helt utklädda till totemdjuret och kondorklanen i Peru smyckar sig vid kulttillfällen i kondorfjädrar. I Australien förhåller sig dingotribus på precis samma sätt. — Akikuya uppföra vid manbarhetsriter en kultdans iklädda vildkattsskinn; jfr J. Harrison, *Themis*, s. 24. — Hos sydslaverna klädes det nyfödda barnet i en varghud — här ett utslag av sympatetisk magi.

⁵ Jfr *Zeitschrift für Sexualwissenschaft*, XIV (1927), s. 270 ff. — Bibliotekarie O. Lundberg har fäst min uppmärksamhet på denna sammanställning.

himmelens och havets gud —, Hersefi — den glödande solens gud och dessutom översvämningsgud —, Nefertum, representerande den uppgående solens kraft och glöd, son till den besvansade Ptah, elementens konung, Tum, den nedgående solens gud med epitetet "den mäktige tjuren", som befruktar jorden. Även den egyptiska skalbaggen, Chepher, som rullar solskivan framför sig som en gödselkula, och den bevingade solskivan själv framställas understundom

Fig. 4. Egyptisk relief, framställande konung Ne-user-rê mellan två gudomligheter. Efter Kunstgesch. in Bildern.

med svans. Ekliptikan avbildas som en besvansad gud, Hap hap, och den lejonhövdade guden Tutu, "den unge guden", har svans. Ett par av de åtta elementgudarna, Hehu, representerande det manliga elementet i solen, samt Mun, det manliga i vattnet; äro likaledes besvansade.

Alltsedan fjärde dynastien framställas egyptiska kungar svansprydda (fig. 4); Renz menar att därmed betonas, att de äro solsooner. Närmare till hands synes mig den förklaringen ligga, att de bära svansen som ett slags kuldräkt.

Den egyptisk-fenikiske guden Bes framställdes besvansad och phal-

lisk. På babyloniskt område förekommer Gilgames besvansad, likaledes hans vän Engidu. Ur den persiska världstjurens, Abudads, svans växte femtio sädessorter fram och i denna tjur hade Ormuzd lagt in fröna till allt liv. Ur Mitras-tjuren framspirade på enahanda sätt, då Mitras dödade den, alla nyttiga växter och allt för denna världen gagnesamt. Det är samma naturbetonade tjur, som förekommer i den kretensiska religionen¹.

Vad svansens utseende beträffar säger Renz, att den vanligen är en tjur-, schakal- eller ap-(hund-?)svans, "doch gibt es auch welche die meines Wissens in der Natur nicht vorkommen". Renz antar, att svansen uppfattas såsom säte för höggradig kraft och därför tilldelats gudar och med dem beslätade väsen².

Av det rika egyptiska, persiska och grekiska materialet framgår med all önskvärd tydlighet, att svans och djurhud ha speciellt med årsväxt och fruktbarhetsriter att göra. Detta passar ju också i stycke med hållristningarnas grundkaraktär såsom den av Almgren riktigt uppfattats.

I de fall där svansen på hållristningarna förekommer kombinerad med horn är det, så vitt jag kunnat finna, undantagslöst med tjurhorn. Vi måste här gripa tillbaka på det redan antydda samband, i vilket nötkreaturet i egenskap av dragare står till åkerbruket och därigenom till fruktbarhetsmagin överhuvud.

I Mannhardts klassiska arbete, Wald- und Feldkulte kunna åtskilliga belysande belägg samlas ur modernt folkbruk. Skördemajen, sista kärven, kallas på många ställen i Württemberg alltjämt "Mockel", ko — benämningen häntyder på en ursprunglig theriomorf vegetationsdemon. Oxar dra hem majträdet i England (s. 171) likaväl som hos Elbe-venderna (s. 174). Enligt Tacitus förekom i Nerthuskulten en vagn dragen "bubus feminis"³. Själva uttrycket "bubus feminis" i stället för "vaccis" är ritualistiskt och möter på

¹ Jfr den utförliga behandling av tjuren i de orientaliska religionerna, som v. Malten nyligen lämnat i *Jahrbuch des deutschen archäol. Instituts* 43 (1928), s. 90 ff. Han säger s. 91: "Das heilige Tier der vorindogermanischen Völker ist vorzugsweise der Stier. Er repräsentiert die agrarische Kultur schon sesshaft gewordener Völker."

² Jfr rangberäkningen i Turkiet — Storveziren har exempelvis rang av tre hästsvansar!

³ Jfr Tacitus, *Germania* 40.

liknande sätt även på andra ställen i den romerska litteraturen¹. Nerthus, det är "Terra mater" enligt Tacitus, har kospann — korna för befruktningstankens skull och vagnen erinrande om processionens betydelse i åkerbruksmagin.

Nötkreaturen i egenskap av de äldsta dragarna äro ej blott bevarade i gudstjänst utan även i hovbruk långt sedan de ersatts av hästar på andra områden. Så foro de merovingiska kungarna ännu efter oxspann i 6:te århundradet och ännu så sent som på 1830-talet åkte favoritsultanen och hennes följe i Konstantinopel i oxvagn². Jämlikt frankiska helgonlegender fördes liket till graven av oxspann, så för hundra år sedan i Egypten³ och ännu i Zerbst⁴ — åter ett bevis för, huru nära fruktbarhets- och dödsriter stå varandra.

På en ristning från Tanum⁵ finnes bl. a. en framställning av ett par nötkreatur, av vilka det ena är högst egenartat. Det ser ut som om det hade en väldig puckel utefter hela ryggen och dessutom dubbel svans samt den egentliga kroppen avdelad genom ribbor. Jag känner ingen tidigare tolkning av denna figur men är för min del övertygad, att bilden visar ett djur, av vilket huden avdrages⁶. Möjligen äro ribborna avsedda att schematiskt angiva revbenen.

Att dröja vid den uppenbara symbolik, som ligger däri, att de agerande figurerna äro framställda phalliska, kan möjligen förefalla onödigt, det må endast i detta sammanhang erinras om, att även phalloi måste tänkas tillhöra den rituella dräkten, de äro alltså löshalloi. Så förekomma dylika överallt i fruktbarhetsriter, även i förbindelse med djurmasker där de enligt naturens ordning ej höra hemma⁷. Hos vissa primitiva folk användes spjutet som ett slags

¹ Jfr Gudemans not till anført ställe i andra uppl. av hans Tacitus, De vita Iulii Agricolaë and De Germania.

² Jfr Joh. Hedenborg, Turkiska nationens seder, bruk och kläde-
dräfter, Stockholm 1839, s. 175 f.

³ Jfr Joh. Hedenborg, Resa i Egypten, Stockholm 1845, s. 153 om de arabiska bönderna: "Dör någon så blir han, utan likkista, med ett randigt ylltäcke, lagd på en bår, och buren av fyra personer, eller också förd till kyrkogården på en kärra, förspänd med tvänne oxar."

⁴ Jfr Mannhardt, a. a., s. 576.

⁵ Jfr Baltzer, Hällristningar från Bohuslän, pl. 39—40: 5.

⁶ Jag har min fru att tacka för denna tolkning.

⁷ Så t. ex. hos vissa larver i Mexiko, jfr Preuss i Globus 86, s. 379, hos fiskar, ib., s. 378.

lösphallos¹. Att förhållandet åtminstone till en viss grad varit likartat här uppe i Norden framgår klart och tydligt av Volsistroferna, där det omtalas, hur man tillvaratager en hingstphallos och utför en del magiska handlingar med densamma².

Det förtjänar beaktande, att den bågskytt, som understundom framställs på hällristningarna bakifrån siktande på en man i samlag (fig. 5), ingenstädes tyckes vara phallisk. Han bör rituellt uppfattas — och har också så uppfattats³ — som representant för den

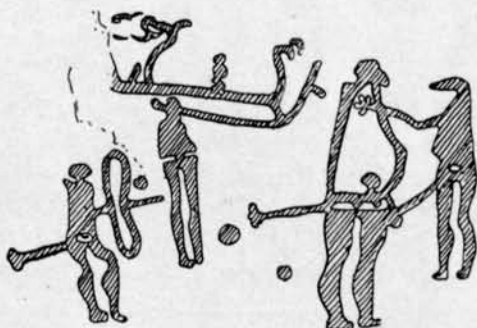

Fig. 5. Hällristning. Varlös, Tanums sn, Bohuslän. Efter Almgren.

årsväxten dödande vintern, som alltså med sina pilar tänkes nedskjuta växtlighetsdemonen⁴. I den omständigheten, att han framställs icke-phallisk, ligger ett stöd för denna uppfattnings riktighet.

En mycket vacker parallell till hällristningarnas framställningar av solen på skepp eller på vagn finnes från klassisk tid på en rödfigurig krater, nu i Louvre (fig. 6)⁵. Solguden Helios med hjul utan ekrar som strålkranas kring huvudet står i en fyrspänd vagn och denna är i sin tur placerad i en båt, ett rammskepp som upp-

¹ Jfr Preuss, a. s., s. 359.

² Jfr Eddica minora ed. Heusler-Ranisch, s. 123 ff. — Jag har att tacka docent Nat. Lindqvist för denna hänvisning. — Andra belägg hos H. Rosén, Phalloguden i Norden, Antikvarisk Tidskrift för Sverige 20: 2.

³ Jfr Almgren, a. a., s. 117.

⁴ En analog årstidsstrid från Mexiko anföres av Preuss, Der Ursprung der Religion und Kunst i Globus 87, s. 350.

⁵ Jfr J. Harrison, Themis, s. 200.

visar stor likhet med de bäst utförda skeppen på hällristningarna¹. Hästarna föras av en naken yngling med fyrdubbel fackla — är det måne facklor, det som Almgren talar om som klubbor eller påkar?² — och på andra sidan synes en klädd, dansande korybant eller kuret med svärd och sköld; man jämföre dansen på eller invid hällristningarnas solskepp. Vid solgudens sida i vagnen står den behornade mångudinnan, som giftes med solguden och blev hans underdåniga maka — en erinran om *ἱερός γάμος*.

Fig. 6. Helios stiger upp ur havet. Detalj från krater i Louvren.
Efter Harrison.

På en annan rödfigurig krater i Louvre (fig. 7) synes solskivan med strålar och gudens bröstbild mitt inuti — en lagerkvist antyder, att det är Apollon, som här är solgud. Solen går upp och kring den synas besvansade satyrer, fruktbarhetsdemoner, utföra en dans under starka ben- och armrörelser. Uppenbarligen ligger samma ursprungliga föreställning bakom denna framställning som bakom de framställningar på hällristningarna, som Almgren riktigt tolkat som dans kring solskivan (s. 88 ff.). Det är av största betydelse för den klassiska religionshistorien att här kunna påtagligt uppvisa vissa demoniska väsens, korybanternas och de besvansade satyrernas, direkta samband med äldre kultbruk. Ursprungligen hade i magiska riter agerande maskerat sig till exempelvis satyrer med

¹ Jfr Almgren, a. a., s. 79.

² Jfr Almgren, a. a., s. 15, 16.

svansar. Dessa magiska riter ha senare på ett högre religiöst utvecklingsstadium fallit bort, men demonen, typen, har levat kvar i folkfantasierna och har plastiskt återuppstått i konsten.

Såsom parallell till framställningarna, som visa de dansande hållande i solskivan, och till deras förklaring må anföras, att Arapaho vid en soluppgångsceremoni i sin soldans hålla det solen föreställande heliga hjulet framför sig med utsträckt arm under halvkretsformig rörelse, för att solen må snabbare stiga över horisonten¹. De skaf-

Fig. 7. Helios och satyrer. Detalj från krater i Louvren.
Efter Harrison.

tade solskivorna få därmed också sin förklaring: man har genom skaff och ställningar eftersträvat att höja solen på himlafästet.

Till Almgrens påpekande av hällristningars förhållande till ortnamn med sol såsom sammansättningsled (s. 200), Solberg, Solaas, må tillfogas, att en ny ristning för två år sedan påträffats i Fjällbacka i Bohuslän, på ett ställe, som heter Solbräcke. Ristningen visar en vagn, två skepp och ett fyrekrat solhjul².

Till mannen med det avhuggna benet, om vilken Almgren yttrar sig mycket förbehållsamt — "såvida man ej helt enkelt får anse denna gestalt ofullbordad" (s. 113) — finnes en egenartad parallell från Mexiko: en gud som saknar ena benet och ur stumpen fram-

¹ Jfr Preuss, a. a., Globus 87, s. 347 f.

² Enligt välvillig upplysning av folkskollärare Ohlsson i Fjällbacka vid besök jan. 1928. Jag fick själv ej tillfälle att bese ristningen.

kväller eld och vatten¹. Det är fråga om rituell stympning här lika väl som i halshuggningsscenen för att släppa ut inneboende magiska krafter, alltså av samma slag som ovan antytts på tal om Attis' snöpnig.

Den vanliga böneställningen i Egypten och Mindre Asien, på Kreta och det grekiska fastlandet under bronsåldern är den med båda händerna höjda, exakt densamma som ideligen möter på hällristningarna — den förekommer för övrigt allttjämt i Grekland och Rom under klassisk tid. Emellertid påpekar Almgren (s. 87 f.), att på några ställen på hällristningarna finnas soltecken utan stöd omgivna av män i något avvikande tillbedjande ställning. "Här (på ett löst stenblock från Ingelstrup, fig. 52 hos Almgren) intar den ene mannen tydligt dansande ställning och lyfter båda armarna, medan den andra endast lyfter den arm, som är närmast solbilden. — — — Endast ena armen lyfta de två män, som omgiva ett solhjul på en lodrät bergvägg vid Trättelanda i Tanum (fig. 53) och likaså de, som å en ristning vid Litsleby stå under en fylld solskiva."

Vid bön inför ett altare eller inför en gudabild — alltså då guden kunde förutsättas vara personligen närvarande och man visste, var han fanns — höjde man endast den ena handen med utspärrade fingrar under klassisk tid². Att samma bruk går tillbaka till den kretisk-mykenska tiden, därom kan man lätt övertyga sig vid en blick på de talrika kultscener, som finnas avbildade på guldringar (fig. 8) och skurna stenar såväl från Kreta som från fastlandet³. Precis samma ställning förekommer även hos hetiterna i Mindre Asien inför gudasympol eller vid epifani⁴. De nyss nämnda figurerna på hällristningarna, alla i omedelbart grannskap till solsympolen, visa att samma böneställning med endast ena handen höjd med utspärrade fingrar inför gudasympolen förekommit även här uppe i Norden, och den ger otvetydigt vid handen, att gruppen skall uppfattas såsom helhet och såsom kultscen.

¹ Jfr Preuss, a. st., Globus 87, s. 348: "ein Zauber für Regen, Wärme oder dergleichen — entspricht der radikalere[n] Sitte, den Wettertieren und auch den antropomorphen Wetterdämonen den Kopf abzuschlagen, bzw. sie sonst zu töten, damit der Zauber besser heraus kann." — Illustration i Codex Telleriano-Ramensis, ed. Hamy, Bl. 3, 2.

² Jfr Stengel, Die griechischen Kultusaltertümer³, s. 80.

³ Jfr t. ex. Kunstgeschichte in Bildern, H. III, s. 91: 6—9.

⁴ Jfr t. ex. Jahrb. d. deutsch. archäol. Instituts 43 (1928), s. 110.

Vid diskussionen om gudagestalter på hällristningarna (Almgren s. 131 ff.) gäller det att hålla två ting isär, verkliga gudabilder eller kultbilder och framställningar av en gudamakts epifani. Som verkliga gudabilder, kultbilder, kunna enligt min uppfattning ej de stora beläten tolkas, vilka förekomma i processioner både på Tanumsristningar och på ristningen från Ekenberg vid Norrköping. Det är här otvivelaktigt fråga om mera tillfälligt gjorda dockor — Almgren jämför dem själv med de jättelika människofigurerna i karnevalstågen —, vilkas förstörande genom eld eller på annat sätt ingick i de rituella bruken. För min del är jag övertygad, att bronsålderns religion även i Norden varit anikonisk liksom den enligt mitt förmenande varit det på kretiskt-mykenskt område.

Den enda gammalkretensiska gudabild man trots sig kunna kon-

Fig. 8. Guldring från Mykene.
Efter Kunstgesch. in Bildern.

statera är den berömda s. k. ormgudinnan, men här kan det, såsom redan Dussaud framhållit, lika väl vara frågan om en prästinna som om en gudinna¹. Hon är framställd med ormar i händerna och ormar, som ringla sig upp över hennes huvudbonad. Det förtjänar även uttryckligen betonas, att det i det s. k. huskapellet i Knossos fanns två kvinnofigurer med ormar — det förefaller mig föga sannolikt, att den ena skulle föreställa en gudinna och den andra hennes "acolyte". De hittades samman med bl. a. ett likarmat kors, en kultsymbol, som allmänt uppfattats som solsymbol². Denna kultsymbol har i de båda kvinnofigurerna med ormarna haft beständiga officianter; sammantagna ha de perpetuerat en kulthandling. Det argument, som framför allt föres i fält för uppfattningen av den ena som gudinna, är de toaletter av fayance, som hittades samman med figurerna och som man menar sig ej kunna tillfredsställande förklara

¹ Jfr Dussaud, *Les civilisations préhelléniques*², s. 61: "La pretresse ou magicienne est représentée dans ses exercices avec les serpents."

² Jfr Martin P. Nilsson, *The Minoan-Mycenaean religion*, s. 365 ff. Då Nilsson för sin del vill fränkänna korset religiös eller symbolisk betydelse i minoisk tid, går han helt visst för långt i skepticism.

annat än som votiver till gudinnan¹. Enligt min mening böra de lika väl kunna förklaras såsom prästinnans olika kultklädnader, hennes ornamter för skilda kulthandlingar. Från den dikteiska Zeusgrottan på Kreta ävensom från ett tempel i Prinia från sjunde århundradet har man andra med ormar försedda figurer, i förra fallet antefix med Medusaliknande figur, i senare fallet åtskilliga små leridoler². Från klassisk tid känna vi ej blott Medusa avbildad med ormar i håret och i händerna utan jämväl menaderna i fruktbarhetsguden Dionysos' följe — för mig stå dessa som sentida systrar till "ormgudinnan" och hennes "acolyte".

Om alltså ingen enda verklig gudabild kan med säkerhet påvisas i den kretisk-mykeniska religionen, så finnas dock många framställningar av gudar i kultscener. Men det är där fråga om gudens epifani, hans sätt att uppenbara sig för den troende. Även den utpräglad anikoniska judiska religionen känner epifanien: Jahve uppenbarade sig som bekant ej blott som molnstod och brinnande buske utan även i människogestalt i Jakobs dröm. De homeriska dikterna känna ej heller några gudabilder³ men väl höra vi talas om gudaepifanier både i djur- och människohamn. Så vitt jag kan se, ha de första verkliga gudabilderna i Grekland tillkommit under det starka orientaliska inflytande, som på mångahanda sätt gör sig gällande kort efter år 1000 f. Kr.

Det förefaller, som om de verkliga gudabilderna även i Skandinavien skulle vara yngre än bronsåldern, i varje händelse äro de av Almgren anförda framställningarna ej något bevis för äldre existens. I de stora figurer, som Almgren betraktar som gudar (s. 134), torde man böra se epifaniframställningar — även i kretisk-mykeniska framställningar brukar guden i dylika fall för större tydlighets skull avbildas i större skala än människorna-dyrkarna.

¹ Jfr Nilsson, a. a., s. 268.

² Jfr Nilsson, a. a., s. 399.

³ På ett enda ställe, II. VI, 92 och 303, har man velat finna en antydning om gudabild. Å de trojanska kvinnornas vägnar nedlägger Theano i Athenas tempel en rikt stickad mantel "på Athenas knän" *θήκεν Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν*. Uttrycket erinrar om det allbekanta: *θεῶν ἐν γούνασι κεῖται*. Skillnaden mellan att "lägga i gudinnans knä" och att "ligga i gudarnas knä" är ej stor, och uppfattar man det senare uttrycket bildligt, så måste man även så uppfatta det förra, alltså: "överlämnade åt Athena". — Man jämföre även verbet *γουνόμαι* eller *γουνάζομαι* med betydelsen "bedja enträget".

Vad det centrala älvkvarnsproblemet beträffar, har jag svårt att känna mig helt övertygad av den av Almgren framförda tolkningen som magiska tecken för jordgudinnans befruktande motsvarande den indiska yoni-symbolen (s. 219 ff.), även om jag delar hans uppfattning, att de ursprungligen äro fruktbarhetssymboler. Möjligt är, att mer än en förklaringsgrund bör tillgripas för att komma till rätta med dessa egendomliga företeelser. Jag menar icke, att den iakttagelse jag gjort är ägnad att ge en generell tolkning av dem, men jag finner det förtjänt av ett påpekande, att tjurarna på den stora Tanumsristningen, Baltzer, pl. 23—24:1, ha en älvkvarn just

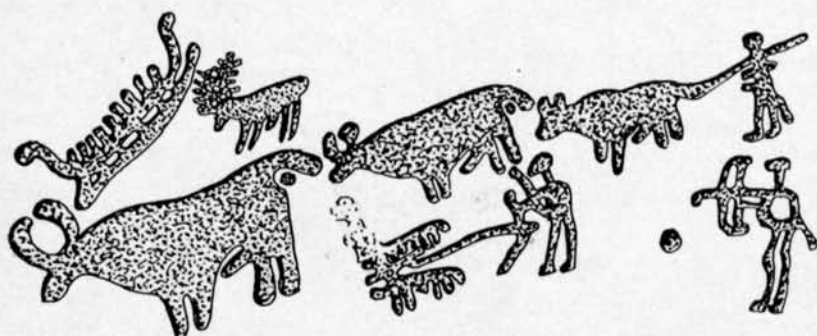

Fig. 9. Hållristning. Aspeberget, Tegneby, Tanums sn, Behuslän. Efter Baltzer.

under svansen (fig. 9). En phallisk, svansprydd officiant har likaledes en älvkvarn omedelbart under bålen mellan benen, Baltzer pl. 30:4, och desslikes en man och en kvinna, Baltzer pl. 49—50:8 (Almgren fig. 80, s. 118). Den sist nämnda ristningen, från Fossum i Tanum, en av de intressantaste och livfullaste, återgiver även en liten grupp av tre på huk sittande personer, två av dem med ryggarna mot varandra och under dem en älvkvarn. Även spillningen, gödseln, kan givetvis tänkas som fruktbarhetssymbol — det har ej behövts någon skarpare iakttagelseförmåga för att konstatera, att växtligheten blir kraftigare kring spillning¹.

¹ Jfr vissa magiska bruk berörande gödsel och gödselkörning hos Ernst Klein, "Dyngbröllopet" vid Haneberg, Folkminnen och Folktankar XIII (1926), s. 1 ff., W. Liungman, Ytterligare om "dyngbröllopet" vid Haneberg, ib. XIV (1927), s. 138 ff., N. Ahlenius, En uppländsk åkerbruksfest, Upplands Fornminnesförenings Tidskrift XLI (1927), s. 79 ff. —

Slutligen skulle jag vilja framkasta ett nytt förslag till tolkning av en grupp av ristningar, nämligen de nätartade, som förekomma mer eller mindre utförda och som av Almgren (s. 145 ff.) tolkas som verkliga nät för att däri fånga solen. Mot denna tolkning talar avgjort deras form — det vore dock ej blott mera likt det föremål man önskade avbilda utan även långt bekvämare att inhugga ett regelbundet nät. Men Holmbergs gamla tolkning som skärgårdskarta är naturligtvis ännu mindre acceptabel.

Fig. 10. Hällristning. St. Oppen, Tanums sn, Bohuslän.
Efter Baltzer.

Det är i regel solmagi, som möter på hällristningarna och det är lätt att förstå — av nederbörd har man väl i regel sin bön förutan haft tillräckligt då som nu. Men någon gång kunna helt visst torra somrar ha inträffat, då man fått göra sitt bästa för att nedkalla regn. Jag ser i de nätartade ristningarna såväl som i de figurer av i varandra snodda kroklinjer, om vilka Almgren säger sig icke ha någon förmodan men som av Kosinna tolkats som rep till avskrankning av den heliga plats, där gudarna hålla ting, efterbildningar av moln.

Bröllop, utsmyckning med gröna kvistar och blommor, det egendomliga namnet "dyngbåt" för bröllopföljets åkdon synas mig klart och tydlig tala för verklig åkerbruksrit med gamla anor. Den erinrar i viss mån om "Fête des Fous", som firades i Frankrike ända till revolutionen, i England till reformationstiden. — Mera material till belysande av frågan, "Der Zauber der Defäkation", hos Preuss, a. a., Globus 86, s. 325 ff.

På en Tanumsristning, Baltzer 53—54:2, synes solskeppet mitt inne i ett moln (fig. 10), på en annan, Baltzer 47—48:8 (Almgren fig. 100, s. 144), är det delvis dolt av molnsymbolen — här kan det möjligen vara meningen att locka fram solen ur molnen. På Brastadsristningen, Baltzer 9—10:1 (Almgren fig. 1, s. 9) synes upptill dels en liten man, som liksom drar molnbilden och till höger därom under en annan molnbild en större och en mindre figur i böneställning med höjda händer (fig. 11). Att molnbilder förekomma i regnmagin visar en parallell från Mexiko. Vid regnceremonierna hos

Fig. 11. Hållristning. St. Backa, Brastads sn, Bohuslän.
Efter Almgren.

Moki anordnas bl. a. en kapplöpning, varvid man på marken ritar moln, och de löpande ha att passera de uppritade molnsymbolerna¹.

Då det gäller primitiva religionsformer räknar den moderna forskningen med analogier och med arv från ett gemensamt urhem men mycket litet med förvärv från icke stambesläktade folk. Och dock måste utbyte av andliga värden ha ägt rum lika väl som av materiella. Säkert påvisbara äro dylika förvärv av abstrakta religiösa föreställningar och riter enligt min uppfattning, då de äro bundna vid ett konkret underlag. Varje nytt stort kulturframsteg, såsom exempelvis åkerbruk eller metallernas användning, som utgått från en källa, har även bragt med sig vissa religiösa föreställningar och riter, vilka jämte upplysningar om det tekniska förfaringsättet utgjort så att säga bruksanvisning.

De gamla egyptierna menade, att Osiris skänkt människorna åkerbruket och lärt dem att akta lagarna och dyrka gudarna, enligt den homeriska Demeterhymnen sände Demeter ut Triptolemos från Eleu-

¹ Jfr Preuss, Globus 87, s. 348.

sis för att lära människorna att bruka jorden och dyrka gudarna — det ligger en djup tanke bakom denna kombination av åkerbruk och gudadyrkan.

ZUSAMMENFASSUNG.

Axel W. Persson: Ackerbauriten und Felsenzeichnungen.

Einleitend wird betont, dass man berechtigt ist, vorauszusetzen, dass mit den ältesten Getreidearten, die ihre Urheimat im vorderen Orient haben, zugleich auch eine Kenntnis der äusseren Formen ihrer Handhabung sowie auch gewisse Ackerbauriten zur Sicherstellung einer guten Ernte als eine Art Gebrauchsanweisung Verbreitung gefunden haben. — Im Anschluss an Prof. O. Almgrens Arbeit "Hällristningar och Kultbruk" ("Felsenzeichnungen und Kultgebräuche") liefert Verf. einige Beiträge, die geeignet sind, dessen These betreffs der religiösen Bedeutung der Felsenzeichnungen noch weiter zu stützen, und versucht, gewisse Einzelheiten der Zeichnungen unter Ausgehen von hauptsächlich klassischem Gebiet entnommenem Vergleichsmaterial zu erklären. — Diejenigen Figuren in den Felsenzeichnungen, die einen hervorragenderen Anteil an den Kulthandlungen nehmen, sind mit, wie man allgemein glaubt, Schwertern versehen, die ausnahmslos an der Seite getragen werden. Verf. deutet diese Gegenstände als Schwänze und findet eine Stütze hierfür in dem Umstande, dass alle gehörnten Figuren mit derartigen Schwänzen versehen sind. Die an den Kulthandlungen aktiv Teilnehmenden sind in Tierhäute gekleidet, angedeutet durch Schwänze und bisweilen Hörner. Analogien zu einer derartigen Kulttracht werden von verschiedenen Kulturen her angeführt. In den Felsenzeichnungen scheint es sich ausschliesslich um Tierhäute zu handeln, was sich aus dem engen Zusammenhang des Rindviehs mit der Fruchtbarkeitsmagie — das Rindvieh ist das älteste Zugvieh — erklärt. — Einige Parallelen zu den Sonnendarstellungen der Felsenzeichnungen von griechischen Vasen her werden angeführt. Sie zeigen, dass gewisse dämonische Wesen des klassischen Religionsgebiets, die Korybanten und die geschwänzten Satyrn, in direktem Zusammenhang mit älteren Kultgebräuchen stehen. — Betreffs der Gebetsstellung werden Beispiele aus Kleinasien und dem alten Griechenland und Rom beigebracht, die eine nahe Übereinstimmung zeigen. — Verf. lehnt die Annahme wirklicher Götterbilder sowohl für die Felsenzeichnungen wie für die kretisch-mykenische Religion ab, indem er auf die Möglichkeit hinweist, gewisse Figuren als Epiphaniendarstellungen zu deuten. — Betreffs des zentralen Elfenmühlenproblems betont Verf., dass möglicherweise zu mehr als einem Erklärungsgrund gegriffen werden muss, und weist auf die eigentümliche Plazierung einiger Elfenmühlen hin, die zu einer Deutung derselben als Exkremente angehend berechtigt. — Schliesslich schlägt Verf. vor, eine Gruppe von mehr oder weniger ausgeführten netzartigen Zeichnungen als Nachbildungen von Wolken zu deuten und stellt sie mit der Regenmagie zusammen.